

Από την αυτοέκδοση της Anna Atkins *Photographs of British Algae: Cyanotype Impressions* (1843) και την πρώτη φωτογραφική έκδοση εμπορικής παραγωγής *The Pencil of Nature* του William Henry Fox Talbot (1844-46), το βιβλίο, μαζί με τα εμπορικά, εταιρικά και οικογενειακά φωτογραφικά άλμπουμ, υπήρξε αναπόσπαστο μέρος του φωτογραφικού βιότοπου. Ενώ στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα τα μουσεία τέχνης παρέμεναν επιφυλακτικά αναφορικά με την παρουσίαση φωτογραφιών ως έργων τέχνης στους τοίχους τους, η πρόοδος των φωτογραφικών και εκτυπωτικών τεχνολογιών επέτρεψε σε φωτογράφους και καλλιτέχνες — από τους Claude Cahun, Brassai, Karl Blossfeldt, Walker Evans, Berenice Abbott, Dorothea Lange και Bill Brandt έως τους Henri Cartier-Bresson, William Klein, Robert Frank, Ed Ruscha, Eiko and Hosoe και Daido Moriyama— να χρησιμοποιήσουν το βιβλίο ως αυτόνομο αφηγηματικό έργο —*photobookwork* κατά τον φωτογράφο και επιμελητή Alex Sweetman (1985)— αλλά και ως όχημα διαμεσολάβησης του έργου τους προς ένα ευρύτερο κοινό.

Η απούλοποιηση φωτογραφικών εικόνων σε διαφορετικές ψηφιακές συσκευές και διαδικτυακά περιβάλλοντα τη δεκαετία του 2000 ανανέωσε το ενδιαφέρον για την έντυπη σελίδα. Ταυτόχρονα, οι νέες ψηφιακές τεχνολογίες, που έκαναν τις εκδόσεις φθηνότερες και διευκόλυναν τις αυτοεκδόσεις, πυροδότησαν την αναγέννηση του φωτογραφικού βιβλίου, με αποτέλεσμα πρωτοφανή αριθμό εκδόσεων σε ψηφιακή και έντυπη μορφή. Με την εξαίρεση εκδόσεων που έχουν θεωρηθεί ορόσημα στη διεθνή φωτογραφία, η πολιτιστική σημασία και η εξελικτική πορεία των φωτογραφικών βιβλίων αγνοήθηκαν στις επίσημες ιστορίες της φωτογραφίας, τόσο στο πεδίο της ιστορίας της τέχνης, όσο και σε κοινωνικές ιστορίες της φωτογραφίας τον προηγούμενο αιώνα. Ωστόσο, η αυξημένη χρήση του επαναπροσδιορισμένου *photobook* του εικοστού πρώτου αιώνα, μαζί με το φυλλάδιο, το περιοδικό (*zine*) και την εφημερίδα, στις σύγχρονες φωτογραφικές πρακτικές ενέτεινε το επιστημονικό και επιμελητικό ενδιαφέρον για τα φωτογραφικά βιβλία, όπως μαρτυρούν οι ιστορικές επισκοπήσεις (Roth, 2001· Parr and Badger, 2004, 2006, 2014), οι διδακτορικές διατριβές, οι μονογραφίες και οι ανθολογίες (Armstrong, 1998· Roth, 2004· Di Bello et al., 2012· Carlin, 2021), αλλά και ο πολλαπλασιασμός των εκθέσεων (π.χ. *The Open Book* στο International Center of Photography in New York το 2005 και *The Photobook Phenomenon* στο Centre de Cultura Contemporània de Barcelona το 2017) και των εξειδικευμένων φεστιβάλ (π.χ. Fotobookfestival Kassel, OffPrint Paris και FORMAT Photobook Market). Οι έμποροι έργων τέχνης διαθέτουν πλέον περιορισμένης έκδοσης *photobooks*, ενώ μουσεία, όπως η Tate και το Μουσείο Victoria and Albert στη Βρετανία, συλλέγουν ενεργά και εκθέτουν φωτογραφικά βιβλία.

Οι φωτογραφικές εκδόσεις στην Ελλάδα βρίσκονταν σε αργή τροχιά για το μεγαλύτερο μέρος του εικοστού αιώνα. Μέχρι το τέλος της χιλιετίας, η έλλειψη θεσμικής υποδομής και συνεπούς κρατικής υποστήριξης για τη φωτογραφία αλλά και η ευρύτερη επιμελητική και εμπορική αδιαφορία για τη δημιουργική φωτογραφική πρακτική περιόριζε τις εκδοτικές επιλογές των Ελλήνων φωτογράφων. Ανεξάρτητοι φωτογραφικοί οργανισμοί, συγκεκριμένα η Ελληνική Φωτογραφική Εταιρεία (ιδρ. 1952), η Parallaxis (ιδρ. 1984), το Ελληνικό Κέντρο Φωτογραφίας (ιδρ. 1986, Εκδόσεις Πόντιξ), ο Φωτογραφικός Κύκλος (ιδρ. 1988, Εκδόσεις Φωτοχώρος) και η Camera Obscura (ιδρ. 1988), διευκόλυναν και χρηματοδοτούσαν μικρές μονογραφικές εκδόσεις, πορτφόλιο και εκθεσιακούς καταλόγους και φυλλάδια, καθώς ακαδημαϊκοί και καλλιτεχνικοί εκδότες άρχιζαν σιγά-σιγά να αγκαλιάζουν τη φωτογραφία και

φωτογράφοι, όπως ο Γιώργος Δεπόλλας (FOTORAMA), ο Νίκος Κασσέρης (Kasseris Publications) και ο Γιώργος Μέης (MEIS Studio), μεταξύ άλλων, δημιουργούσαν τις δικές τους εταιρείες για την έκδοση βιβλίων ταξιδιωτικής και δημιουργικής φωτογραφίας. Μαζί με λιγοστά θεωρητικά εγχειρίδια, τα φωτογραφικά βιβλία που κυκλοφόρησαν τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 αποτελέσαν σημαντικό υλικό αναφοράς, εκπαιδύοντας διαδοχικές γενιές Ελλήνων φωτογράφων, αρκετοί εκ των οποίων ασχολήθηκαν δημιουργικά με το βιβλίο ως ανεξάρτητη μορφή τέχνης.

Η έκθεση *Ποιητική, Υλικότητα, Επιτελέσεις: Ελληνικά Φωτογραφικά Βιβλία, 2000-2023* επιδιώκει να τοποθετήσει το φωτογραφικό βιβλίο κεντρικά στο μουσείο, όχι μόνο ως συμπληρωματικό και συνοδευτικό έντυπο υλικό. Ο στόχος της έκθεσης είναι διττός. Αρχικά, διερευνά την αναγέννηση και τον εκδημοκρατισμό του φωτογραφικού βιβλίου στην Ελλάδα σε μια εποχή κατά την οποία οι ψηφιακές τεχνολογίες μεταμόρφωσαν το τοπικό εκδοτικό τοπίο επιτρέποντας χαμηλότερα κόστη παραγωγής, αυτοεκδόσεις και διεθνή διάχυση. Αυτή ήταν επίσης η εποχή που, καθυστερημένα σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, η φωτογραφία θεσμοθετήθηκε ως καλλιτεχνική πρακτική ισότιμη με τη ζωγραφική και τη γλυπτική, εισερχόμενη στο μουσείο τέχνης και την εμπορική γκαλερί και βρίσκοντας το σπίτι της στο πρώτο εθνικό μουσείο φωτογραφίας, το MOMus-Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης. Η εξέλιξη αυτή πυροδότησε την αύξηση των μουσειακών εκδόσεων και των αναδρομικών και θεματικών μονογραφιών, παράλληλα με έναν αυξημένο όγκο νέων εμπορικών εκδόσεων και αυτοεκδόσεων. Επιπλέον, καθώς τα φωτογραφικά βιβλία αποτυπώνουν και ανταποκρίνονται σε διάφορες εικονογραφικές προσεγγίσεις και τάσεις, η παρούσα επιμελητική πρόταση επιδιώκει να προσφέρει μια σύντομη επισκόπηση των σύγχρονων φωτογραφικών πρακτικών στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό, η επιλογή δεν περιορίζεται σε μία γενιά και συμπεριλαμβάνει βιβλία που, ενώ έχουν εκδοθεί την περίοδο 2000-2023, καλύπτουν αναδρομικά ένα ευρύτερο πλαίσιο πρακτικής που χρονολογείται από τη δεκαετία του 1970. Μεταξύ των εκθεμάτων συμπεριλαμβάνονται εκδόσεις από μια νεότερη γενιά δημιουργών που επεκτείνουν ή αμφισβητούν προηγούμενες πρακτικές μέσω οπτικών και υλικών πειραματισμών.

Ένας πάγιος ορισμός αυτού που τον εικοστό πρώτο αιώνα μετονομάστηκε σε *photobook* αποδεικνύεται ουσιαστικά προβληματικός, περισσότερο δε στο ελληνικό πλαίσιο, λόγω των πολλαπλών τύπων και χρήσεων των φωτογραφικών βιβλίων. Όπως υποστηρίζει η ιστορικός τέχνης Elizabeth Shannon, ο όρος *photobook* είχε ως αποτέλεσμα την «παραπλανητική ομογενοποίηση ενός τεράστιου τμήματος έντυπου φωτογραφικού υλικού» (2010, 55). Ο φωτογράφος Martin Parr και ο κριτικός Gerry Badger περιέγραψαν το *photobook* ως «ένα βιβλίο, με ή χωρίς κείμενο, όπου το κύριο μήνυμα του έργου έγκειται στις φωτογραφίες» (Badger, 2004, 6). Υποστήριξαν ότι αυτό που έχει σημασία είναι το πώς συνυπάρχουν οι εικόνες έτσι ώστε «εξ ορισμού το σύνολο να είναι μεγαλύτερο από τα μέρη του», με την πρόθεση και τη φιλοδοξία, την οπτική αφήγηση και τη μορφή να αποτελούν βασικά κριτήρια (Badger, 2004, 7, 8). Παρόλο που και αυτές οι παράμετροι λαμβάνονται υπόψη εδώ, ο όρος *photobook*, ο οποίος είναι ταυτόχρονα ευρύς (συχνά χρησιμοποιείται στα αγγλικά για όλων των ειδών τα βιβλία με φωτογραφική εικονογράφηση) και αυτοπεριοριζόμενος (όταν θεωρείται ότι ισοδυναμεί αποκλειστικά με το βιβλίο του καλλιτέχνη), δεν αποτυπώνει την ποικιλομορφία των εκδόσεων που παρουσιάζονται στην παρούσα έκθεση. Σε αυτό το πλαίσιο, το πιο περιεκτικό επίθετο «φωτογραφικό», σε αντίθεση με το ουσιαστικό «φωτογραφία», χρησιμοποιείται ως ένας πιο δόκιμος όρος για να περιγράψει εκδόσεις που έχουν δημιουργηθεί στο «διευρυμένο» πεδίο της φωτογραφικής πρακτικής. Επιπλέον, το φωτογραφικό βιβλίο λογίζεται ως ένα περίπλοκο κοινωνικό τεχνούργημα που μπορεί να παράγει, όπως ισχυρίζεται η θεωρητικός φωτογραφίας Briony Carlin, «υλικο-διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ ύλης, χώρου, χρόνου και νοηματοδότησης» και το οποίο ενεργοποιείται μέσω της απτής «συνάντησής» του με τους αναγνώστες (2021, 46).

Δεδομένης της αφθονίας των τίτλων που παράγονται τις τελευταίες δύο δεκαετίες στην Ελλάδα αλλά και χωρικών και πρακτικών περιορισμών, συμπεριλαμβανομένης της σπανιότητας εκδόσεων περιορισμένων αντιτύπων, η έκθεση δεν επιχειρεί να σκιαγραφήσει μια οριστική ιστορία του ελληνικού φωτογραφικού βιβλίου στον εικοστό πρώτο αιώνα. Αντίθετα, χρησιμοποιεί μια διαγραμματική προσέγγιση ώστε να αποδοθεί η ποικιλία, τα κοινά σημεία και οι αντιθέσεις των σύγχρονων φωτογραφικών εκδόσεων. Υπ' αυτή την έννοια, η επιλογή περιλαμβάνει μονογραφικές εκδόσεις που μπορεί να επικεντρώνονται σε ένα συγκεκριμένο θέμα ή σε ένα σώμα έργου ή να παραθέτουν μια επιμελημένη αναδρομική παρουσίαση, καθώς και εκθεσιακές εκδόσεις και αυτοεκδόσεις. Δεν έχουν συμπεριληφθεί βιβλία στα οποία οι φωτογραφίες λειτουργούν πρωτίστως ως εικονογραφήσεις ή εκδόσεις που έχουν κυρίως ενημερωτική χρήση.

Τα βιβλία που εκτίθενται αποτελούν ένα καλειδοσκόπιο φωτογραφικών πρακτικών, που κυμαίνονται από την τοπιογραφία, τη φωτογραφία δρόμου και στούντιο, τη σκηνοθετημένη και ημερολογιακή φωτογραφία έως το κοινωνικό και πολεμικό ντοκουμέντο, καθώς και επαναδιατυπώσεις της έννοιας του «φωτογραφικού» που συχνά προκύπτουν από τη σύγκλιση της φωτογραφίας με άλλα μέσα, όπως για παράδειγμα, τα ψηφιακά μέσα και τη ζωγραφική. Παρουσιάζουν ποικίλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις: από εθνογραφικές, αυτοβιογραφικές και αυτοεθνογραφικές μεθόδους έως τακτικές οικειοποίησης και μπρικολάζ. Διαπραγματεύονται, επίσης, ένα ευρύ φάσμα θεμάτων: τις ταυτότητες, την ελληνική κρίση, την ιστορία και τη συλλογική μνήμη, την αλληλεπίδραση φύσης και πολιτισμού, τις κοινότητες, τα κοινωνικά ζητήματα, την πολιτική.

Ο τίτλος της έκθεσης δηλώνει τρία επίπεδα μεθοδολογικής προσέγγισης του υλικού. Η ποιητική αφορά τους μηχανισμούς αφήγησης, την επιλογή και την αλληλουχία των φωτογραφιών, τη διαλεκτική αντιπαράθεση κειμένου, εικόνων και γραφιστικής και διαδραματίζει κεντρικό ρόλο σε αυτή την εξερεύνηση. Εξίσου σημαντική είναι η υλικότητα των εκδόσεων και η υπόστασή τους ως αντικείμενα: το μέγεθος και η μορφή τους, το πάχος και η υφή του χαρτιού αποτελούν αναπόσπαστα μέρη της αφηγηματικής και απτικής εμπειρίας τους, είτε πρόκειται για ογκώδη σκληρόδετα βιβλία, είτε για μικρού μεγέθους αυτοεκδόσεις που συνδυάζουν συνήθεις αναπαραγωγικές πρακτικές και χειροποίητα στοιχεία. Τέλος, η έκθεση υπογραμμίζει τον τρόπο με τον οποίο τα φωτογραφικά βιβλία λειτουργούν ως οπτικές και κειμενικές προτάσεις και ως πολιτιστικές εμπειρίες και εξετάζει τον αντίκτυπο που έχουν αυτές οι επιτελέσεις στο κοινό και τις ιστορίες της ελληνικής φωτογραφίας.

Τα φωτογραφικά βιβλία «προκαλούν τόσο απτική όσο και οπτική απόλαυση» και «μιλούν για μια απτική ενασχόληση με εικόνες πέρα από το οπτικό πεδίο, αντίστοιχη της οποίας δεν υπάρχει στον χώρο της γκαλερί», σημειώνουν οι ιστορικοί τέχνης Patricia Di Bello και Shamoosh Zamir (2012, 6 και 10). Ως εκ τούτου, αυτή η έκθεση επιδιώκει να υπερβεί τους περιορισμούς της μουσειακής παράθεσης φωτογραφικών βιβλίων παρουσιασμένων είτε σε γυάλινες βιτρίνες, είτε ως προβολή βίντεο, πρακτικές οι οποίες καταστέλλουν την υλικότητα και την «απτική απόλαυση» του βιβλίου. Ο σκοπός ενός βιβλίου είναι να ξεφυλλιστεί και να διαβαστεί. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, η έκθεση έχει σχεδιαστεί ως μια διαδραστική εγκατάσταση που προσκαλεί το άγγιγμα και τον αναστοχασμό. Κάθε βιβλίο είναι άμεσα προσβάσιμο και μπορεί να διαβαστεί τόσο ξεχωριστά όσο και ως μέρος μιας ευρύτερης αφήγησης που εκτείνεται πέρα από την επιμελητική πρόταση. Εδώ οι επισκέπτες δεν είναι παθητικοί θεατές αλλά ενεργοί συμμετέχοντες η ατομικότητα των οποίων καθορίζει τους διαφορετικούς τρόπους χειρισμού των βιβλίων και το ταξίδι τους σε πολλαπλούς συνειρμούς.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Armstrong, Carol. *Scenes in a Library: Reading the Photograph in the Book, 1843-1875*. Κέμπριτζ (Μασαχουσέτη): MIT, 1998.

Badger, Gerry. «The Photobook: Between the Novel and Film.» Στο Martin Parr and Gerry Badger, *The Photobook: A History*, τόμος I, 6-11. Λονδίνο: Phaidon, 2004.

Carlin, Briony. *Bindings, Boundaries and Cuts: Relating Agency and Ontology in Photobook Encounters*, διδακτορική διατριβή. Νιούκαστλ: Newcastle University, 2021.

Di Bello, Patrizia και Shamoan Zamir. Εισαγωγή στο Patrizia DiBello, Colette Wilson, και Shamoan Zamir, επιμ. *The Photobook: From Talbot to Ruscha and Beyond*, 1-16. Λονδίνο: I. B. Tauris, 2012.

Parr, Martin και Gerry Badger. *The Photobook: A History*, τόμοι I, II και III. Λονδίνο: Phaidon, 2004, 2006, 2014.

Roth, Andrew, επιμ. *The Open Book: A History of Photographic Books from 1878 to the Present*. Γκέτεμποργκ: Κέντρο Hasselblad, 2004.

Roth, Andrew, επιμ. *The Book of 101 Books: Seminal Photographic Books of the Twentieth Century*. Νέα Υόρκη: PPP Editions σε συνεργασία με τη Roth Horowitz LLC, 2001.

Shannon, Elizabeth. «The Rise of the Photobook in the Twenty-first Century». *St. Andrews Journal of Art History and Museum Studies*, τομ. 14 (2010): 55-62, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://ojs.st-andrews.ac.uk/index.php/nsr/issue/view/19>.

Sweetman, Alex. «Photobookworks: The Critical Realist Tradition.» Στο Joan Lyons, επιμ. *Artists' Books: A Critical Anthology and Sourcebook, 186–205*. Ρότσεστερ (Νέα Υόρκη): Visual Studies Workshop Press, 1985.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού
HELLENIC REPUBLIC
Ministry of Culture

Συνδιοργάνωση / Coproduction

